

OSMANLI DÖNEMİNDEKİ ÖNEMLİ OLAYLARIN ÂŞIK ŞİİRİNDEKİ AKİSLERİ

The Reflections of the Most Important Historical Events During the Ottoman Empire in the Minstrel-Poets' Poems

Fikret TÜRKMEN*

Özet

Folklorun bütün türlerinde çekirdekte bir tarihî olay vardır. Bu olay bir âşık tarafından şiiire dökülür. Zamanla bu ilk söyleyenler unutulur ve konu topluma mal olur. Her çevre ve dönem, ona yeni bir şeyler katar. Tarihî olayın folklorlaşması; onun çeşitli tabaka ve süzgeçlerden geçirilerek karşımıza destan, hikâye, masal vb. türler olarak çıkmasıdır. Âşıklar, işte bu türlerin çoğunun ilk söyleyenleridir. Âşıkların hem kendi şiirlerinde hem de başka şairlere ait kaydettikleri şiirlerde devrindeki siyasal ve sosyal olayların akislerini görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Âşık, Osmanlı İmparatorluğu, Tarih, Âşık Ali Ufki

Abstract

There is a historical event in the center theme of most folkloric genres. This historical event is being used as a main theme of poems composed by minstrel-poets. In times, those initially occurred events have been forgotten and the theme becomes unanimous. In times, the poem sung or read in different context, in every different context something new has been added to the poem. In sum, what is called to become folklore is what happened in the past has been turned into an epic, folk story, folk tale etc. upon the change in the narrating context. The minstrel poets are the first narrators of those sayings. It is possible to see the reflection of the social and political occurrences of the time in the minstrel poets own poems or the poems gathered by them from other poets.

Keywords: *Aşık (Minstrel-Poet, story teller), Ottoman Empire, history, Aşık Ali Ufki*

Folklor, pek çok bilim dalı ile sınırdış olduğu için, bu komşu bilim dalları ile sıkı bir işbirliği içindedir. Bazen komşu bilim alanlarına malzeme verir, bazen da onlardan bilgi alır. Tarih alanı ile aynı sıkı ilişkiler içinde olan folklor, tarihin pek çok karanlık noktasını aydınlatır.¹ Bir halk hikâyesinin, bir masalın veya bir türkünün analizini yaparken, onun tarihini tespit etmek, o döneme ait halk hayatının, halk düşüncesinin açıklanmasında ve vesikaların değerlendirilmesinde birinci derecede önem taşır.

Bilindiği gibi Osmanlı dönemi tarihçiliği, devrin özelliğine de uygun olarak, halkın hayatına kayıtsızdır. Bu dönemde tarihçi bir devlet memurudur. İktidarın, yani sarayın eleştirisini yapamaz. Naima gibi, Katip Çelebi gibi bir iki istisna dışında tarihçiler sarayın istemediği hiçbir şeyi yazamamıştır. Hatta iktidarda iken övdükleri devlet adamlarını, iktidardan düşünce yermek durumunda kalmışlar, haklı bile olsalar, doğruyu ve haklıyı yazamamışlardır. Bunun başlıca sebebi “saray” istiaresi ile ilgilidir. Saray, bütün tarihsel olayların etrafında döndüğü bir merkezdir. Halkın ulaşamadığı bir zirvedir. Osmanlı aristokrasisinin halka yukarıdan baktığı ve “avam” olarak gördüğü mekândır. Osmanlı tarihçileri, olayları bu görüşlere uygun yazmak zorunda idiler. Çünkü onlar da saray çevresinde yaşıyorlardı.

Zaten, kapalı-geniş mekân, entrikaların, ihanetlerin, haksızlıkların olduğu mekân olarak kabul edilir. Bu mekâna örnek olarak hep saraylar gösterilmiştir. Aslında bu durum bütün milletler için

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Pertev Naili Boratav, *Halk Edebiyatı Dersleri*, Ankara 1946, s. 40-77.

geçerlidir. Kalın ve yüksek duvarlar, aristokratlarla halkın arasında yükselir. Zulümlerle halk ezilir, savaşlar halkı mahveder, eşkıyalar, adaletsiz düzenlerin yarattığı tiplerdir. Bunlar, sarayın veremediği adaleti vaat ederler. Halk kötü idareden bunalınca, bunlara sığınır. Osmanlı tarihçilerinin yazamadıklarını halk şairleri, eserleriyle dile getirirler. Bu şairler halkın içindedirler. Halk tarafından korunurlar ve halk tarafından beslenirler. Tarihî olayların içinde oldukları için de, bazen sınır boyunda bir köyde, bazen orduda askerdir, gördüklerini söylerler. Acıları askerlerle ve halkla birlikte çekerler, onlarla paylaşırlar.

İslamiyet'ten önce ozanların ellerinde kopuzları ile oba oba dolaştıklarını ve Oğuz name başta olmak üzere destanlar söylediklerini biliyoruz. Osmanlı döneminde de bu geleneğin devam ettiğini ve hatta ocakların oluştuğunu biliyoruz. Ozanların sarayda Türkçe olarak eski hükümdarların menkıbelerini terennüm ettiğini ve onun yanındaki birtakım şairlerin de yine Türkçe şiirler terennüm ettiğini, Anadolu Selçuk ordularında ozanların ve kopuzcuların bulunduğunu, kahramanlar arasından da ozanların yetiştiğini (alp-ozanlar), çevik dilli, halk hikmetlerini ve halk ananelerini taşıdığını biliyoruz.²

Yukarıda ocakların oluştuğunu belirtmiştik. Bu ocaklar orduların moral kurumları olmuşlar, âşık yetiştirmişler, eski saz ve söz ustalarında olduğu gibi bunlar da kutsallık kazanmışlardı. Mesela; yeniçeri ocakları, Alevî-Bektaşî geleneğine uygun olarak teşkilatlanmış, tekkeler oluşmuştu. Bu tekkelerde hem tarikat kuralları öğretilmiş, hem de sanat eğitimi verilmiştir. Orta dönem Osmanlı tarihinde tekke edebiyatı büyük sanatçılar yetiştirmişti. Bu sanatçılar Osmanlı toprağının en uzak noktalarına kadar ulaşmışlar, sınır boylarında kasaba, köy ve kalelerde yaşamışlar ve oralandaki olup bitenleri şiirlere, hikâyelere dökmüşlerdi. Libya, Tunus ve Cezayir garp ocaklarında, Bağdat'a sefere çıkan IV. Murat'ın ordusunda (Genç Osman) kısaca her yerde bunlar vardı. İşte bu sanatçılar, ozanlar, âşıklar vb. yaşadıkları zaferleri, çektikleri sıkıntıları, acıları mısralara döktüler, hikâye ettiler, destanlaştırdılar. Ashında folklorun bütün türlerinde çekirdekte bir tarihî olay vardır. Bu olay bir âşık tarafından şiire dökülür. Zamanla bu ilk söyleyenler unutulur ve konu topluma mal olur. Her çevre ve dönem, ona yeni bir şeyler katar. Tarihî olayın folklorlaşması; onun çeşitli tabaka ve süzgeçlerden geçerek karşımıza destan, hikâye, masal vb. türler olarak çıkmasıdır. Âşıklar, işte bu türlerin çoğunun ilk söyleyenleridir. Onların şiirlerinin tapuları, son dörtlükte kullandıkları mahlaslarıdır. Ancak, epik kanunlardan biri olan "Sönmekte olan kahramanın özellikleri, parlamakta olan kahramana yüklenir" prensibi çerçevesinde, sözgelimi türkü ön plana çıkmışsa, âşğın adı kaybolur ve başka şiirler de türküye yamanır ve anonim bir tür haline gelir. Bazen da âşık meşhur olmuşsa, şiiri âşğın şiirine yamanır.

Osmanlı tarihindeki savaşlar da yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi, tarihî olayların çekirdek görevini yapar. Bu, savaşın içinde bulunan; yani savaşa katılan veya savaştan etkilenen halk ve âşıklar tarafından destanlaştırılır. Olaylar en ince noktalarına kadar şiirlere aksettirilir. Biz, şimdi bu tür şiirlerden birkaç örnek verip, tarihî olay ile şiirin ilişkisini göstermeye çalışacağız.

Bu şiirlerin temaları ve üslupları söylendikleri dönemin genel özelliklerini vermektedir. Devletin güçlü, halkın mutlu ve huzurlu olduğu dönemlerde, âşıkların da zaferden gururla söz ettikleri, kendilerine güvenen bir psikoloji ile olayları yansıttıkları, bozgun zamanlarında ise, tam tersine, yeteneksiz vezirlerden, kumandanlardan, çeşitli entrikalardan, ihanetlerden şikâyet ettikleri görülür. Diğer taraftan, merkezî otoritenin zayıfladığı, devletin, başta adalet olmak üzere, temel görevini yapmada acze düştüğü dönemlerde, eşkıya türkülerinin ve destanlarının arttığı görülür. Böylece halk şiirlerinin incelenmesinin bizi sosyal konular ve toplumun genel yapısı hakkında da bilgilendirdiğine şahit oluruz.

Halk şairleri bu tür konuları uzun soluklu destanlarda veya türkülerde dile getirmektedir. Bu konuda Türkçe'de oldukça zengin bir edebiyat vardır; ancak, bunlar henüz bilimsel bir araştırmaya tâbi tutulmamıştır. Kemal Zeki Gençosman'ın "Türk Destanları" 1972'de, merhum Cahit Öztelli'nin çeşitli kaynaklardan derleyerek kitap haline getirdiği "Uyan Padişahım" adlı eseri 1976'da basılmıştır. Her iki eser de, bu tür destanların metinleri ile ilgili olduğu tarihî olay hakkında kısa bilgiler vermektedir.

Anadolu sahasında bu tür şiirlerin ilk örnekleri Fuat Köprülü'nün "Türk Saz Şairleri" adlı seri makalesinde görülmektedir. Daha sonra bu makaleler "Türk Saz Şairleri" adı ile kitap haline

² Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları – I*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1989, s. 131–144.

getirilmiştir.³ Bunlardan biri, Bahşî adlı şairin, Yavuz Sultan Selim'in Mısır zaferini anlatan şiiridir ve bu şiir birkaç yönden dikkatimizi çekmektedir:

(...)
Şamlu çıkıp kaçar köyden
Sofu beri bakmaz Hoy'dan
Mert var ise işte meydan
Gele, dedi de yürüdü.⁴

Burada Sofu ile Şah İsmail kastedilmekte, Hoy şehrinde bulunan Şah İsmail'in artık Anadolu'ya bakacak halinin kalmadığı vurgulanmaktadır. Bir başka detay da, Yavuz'la ilgilidir. Ordu, Çaldıran'a giderken zor şartlardan yılan bazı askerlerin isyana teşebbüs ettikleri, hatta padişahın çadırına ok attıkları, bunun üzerine Sultan'ın "Mert olan beni takip etsin, karısının yanına dönmek isteyenler dönsün" diyerek atını sürmesine telmih yapılmaktadır. Şiirin bütününde, o dönemde Mısır'a hâkim olan Kölemenlerden ve Horasan'daki Safevi Şahı'ndan söz edilmesi ve Anadolu sahasında pek kullanılmayan Bahşî "Bahşî" mahlası kullanılması da şiirin dikkat çeken özelliklerindedir.

Bu tür şiirlerin sayısı, cönkler tarandıkça artacaktır. Biz aslen Polonyalı olan Ali Ufkî'nin yazmış olduğu "Mecmua-ı Saz ü Söz"⁵ adlı eserde notalarıyla birlikte verilen şiirlerden örnekler kullanacağız.

Bu eser üzerine doktora çalışması yapan öğrencim Hakan Cevher, Ali Ufkî'nin hem hayatını hem de eserlerini incelemiş ve 1025 sayfalık bir kitap halinde yayınlamıştır. Bildirimizdeki bilgilerin çoğunu bu kitaptan aldık.

Ali Ufkî, Lehistan'a akınlar yapan Kırım Tatarları tarafından esir edilerek İstanbul'a getirilmiştir. Esir olmadan önce iyi bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.

Saraya alındıktan sonra Müslüman olmuş ve on dokuz yıl Enderun'da bulunmuştur. Meşk Odası'nda gösterdiği başarıdan dolayı Erbaş'lığa terfi etmiştir. Bu olayı kendi yazdığı Saray-ı Enderun adlı eserinde şöyle anlatmaktadır. "Oda musikicilerinin ustaları saray dışından gelir ve sabahın dokuzunda divan bitince meşk haneye oturur, odalardan gelen içoğlanlarına meşke başlarlar. Notalarla yazılmış musikinin sözleriyle birlikte okunup teganni edilmesi onlarca (saray mensuplarınca) çok tuhaf ve garip bir şeydir. Çünkü ben, ustadan derslerimi alırken, onları aynı anda notaya geçirir ve böyle öğrenirdim. Hâlbuki ötekiler bu bilgiye sahip olmadıkları için hayli zahmetler çekip ezberlemek zorunda idiler. Kısa bir süre sonra onlar bunca zahmet ve eziyetle öğrendiklerini unuttukları halde, benim aylarca sonra bile derslerimi sesimle ve çalgımla tekrarladığımı görünce, ustalar da arkadaşlarım da çok şaşar ve bu sanatı onlara da öğretmem için yalvarırlardı."⁶

Ali Ufkî, bir taraftan besteler yapmış, bir taraftan da "Ufkî" mahlasıyla şiirler yazmıştır. Enderun'dan ayrılınca bir Paşa'nın yanında Mısır'a gider ve hizmetlerinden dolayı azat edilir. Ayrıca sarayda baş tercüman olarak da kısa bir süre de çalışmıştır. Birkaç dil bildiği yazdığı eserlerden anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde İstanbul'da öldüğü anlaşılan Ali Ufkî'nin hem kendi şiirlerinde hem de kaydettiği başka şairlere ait şiirlerde devrindeki siyasal ve sosyal olayların akislerini görmek mümkündür.

İlişikte metinleri verilen şiirlerden birinci şiirde Bağdat'ın fethi anlatılmaktadır. Şiirden anlaşıldığına göre, ipek ve değişik kıymetli eşyadan haraç alınmaktadır. Haraç gönderilmezse, tacımın tahtının alınacağı belirtilmektedir. Sultan Murat, Bağdat'a girmiştir. Alioğlu mahlaslı şair, Bağdat'ın fethi sırasında orduda bulunan bir askerdir. Son dörtlükteki "... Geldik Bağdat'a" ifadesi bunu doğrulamaktadır. Şiir Bağdat Seferi'ne çıkış ile başlamakta ve fethi ile tamamlanmaktadır.

³ Fuat Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, Ankara 1962-1965.

⁴ Fuat Köprülü, *XVI. Asır Sonuna Kadar Türk Saz Şairleri*, Türkiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul 1930.

⁵ Hakan Cevher, *Ali Ufkî "Hâzâ Mecmua-i Saz u Söz"* İzmir 2003, s. 7.

⁶ Hakan Cevher, *age.*, s. 8.

İkinci şiir de Katib veya Kâtibî mahlaslı bir asker şaire aittir. Bu şiirde de Bağdat Seferi anlatılmaktadır. Şair, birinci çoğul şahıs kullanarak şiir boyunca hep “biz” demektir. Yani sefere bizzat katılmıştır. İkinci dördlükteki “kimse doğru yoldan şaşmasın diye, alamet taşını dikip gideriz” ifadesi özel bir uygulamayı anlatmaktadır. Ordu, yol güzergâhını belirtmek üzere “alamet taşı” adı verilen taşlar dikilmektedir. Üçüncü dördlükte de askerin silahlanması tasvir edilmektedir. Ok ve yayı elde, tirkeş sağda, kılıç da solda taşınmaktadır. Bu ayrıntılar hiçbir tarih kitabında yer almaz.

Üçüncü ve dördüncü şiirler daha değişik konularla ilgilidir. Üçüncü şiir, şikâyet-name niteliğinde olup, asker arasında ayrılık olduğunu, gruplar oluştuğunu, birbirlerine iftira eden amirlerden, sadrazamı kıskanan vezirlerden bahsedilmekte ve “asker halini anladın padişaha” demektir. Şiirde Bosna Serdarı Fazıl Paşa, serhaddin ciğerdarı olarak vasıflandırılan Seyit Ahmet ve Girit’te büyük kahramanlık gösteren Deli Hüseyin paşa örnek gösterilmekte “Onlar neredeler?” diye sorulmakta ve onlar gibi olunması istenmektedir. Ali Ufkî bu şiirinde, bizzat şahit olduğu olayları anlatmaktadır.

Dördüncü şiir, tarihî kayıtlarda çok az yer alan Celalî isyanlardan bahsetmektedir. Osmanlı devletine isyan eden Haydaroğlu adlı asiye, “Sen Al-Osman’a niçin asi olursun, aklın yok mu, her ne zulüm işlersen, ettiklerinin cezasını bir bir bulursun” dedikten sonra, daha önce böyle işler yapanların başlarına gelenleri saymakta, onların çengellere asıldığını, Manoglu adlı asinin askerin bozulduğunu, Mehdî’nin derisinin yüzüldüğünü, Kayaloğlu’nun yakalandığını saydıktan sonra, eğer aklını başına almazsa cellât Kara Ali’nin elinde türlü azap ile öleceğini belirtmekte ve vazgeçmesini istemektedir. Katip Ali isimli şairin tehdit dolu bu şiiri de devrindeki sosyal olayların ne kadar açık bir ifadeyle dile getirildiğini gösteren örneklerden biridir.

Son şiir Girit’in alınmasını anlatmaktadır. Türk kültüründe “Frenk”, Avrupalı için kullanılan genel bir sıfattır. Fransız demek değildir. bu şiirde Venediklilerle Girit konusunda yapılan savaş anlatılmakta, gerekli vergileri ver ve rahat et, boşuna asker kırdırdın diyerek bundan ders alınması gerektiğini ve artık Osmanlı’yı sürekli methet ve onunla iyi geçin demektir. Tasbaş, mahlaslı şair hakkında, maalesef asker olması dışında, hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

METİNLER

1

Türkî-beray-ı Feth-i Bağdat
Askerin üstünde bir seyir gördüm
İnşallah gaziler Bağdat alınur
İmam Azam türbesinin üstünde
Ezanlar okunur namaz kılınur

...

Eger göndermezsen ipeğin bacın
Kütüğün söküben alurlar tacın
Komazlar yakarlar Sūfehanun ucun
Al-Osman’da ne fetvalar bulunur

Alioğlu dua et Sultan Murad’a
Bir günü bin eylesin hem ömrü ziyâde
Şahına kuvvet eyle geldik Bağdad’a
Eksiklik kimdedir şimdi bilinür.⁷

⁷ Hakan Cevher; *age.*, s. 372.

2

Türki Beray-ı sefer-i Bağdat
İslam askeriyiz gaza kastına
Hazretin sancağın çeküp gideriz
Her birimiz seyfi alub destine
Adünün hatırın yıkıp gideriz.

Atımız kuheylan asıldur soyu
Şar ile Murad'dan içeriz suyu
Kimse doğru yoldam şaşmasın deyu
Alâmet taşını dikub gideriz.

Gaziler var tir ü keman elinde
Tırkeşi sağında, seyfi solunda
Seri vermek için İslam yolunda
Günahlarımızı silküb gideriz.

Biz gazi hünkârın peşine düşüp
Konup göçüp nice vadiler aşub.
Taşkın sular gibi kaynayup çoşub
Acem iklimine akub gideriz.

Kâtip de bu yolun geçdi üstünden
Arifler kamili seçer sözünden
Maniler söyleyüp batıl yüzünden
Sırrıle eflâke çıkub gideriz.⁸

3

Beyler paydar oluñ bin hayr
Enha ü alâm idin alem penaha
Asker halini anladın padişaha
Nefsi nefse uyup düşdü fırkaya

...
Gayretleş kalmadı din-i İslama
Hebisi öğrenmiş haram sirkaya.

Seci ü namdarlar bahren ve berren
İftiradan katloluyor Ümera
Sadrın kıskanıp zâlim vüzera
Muslimi addiderler mâreke
Kanı, Fasıl Paşa Bosno serdarı
Seyyid Ahmed serhadın ciğerdârı
Deli Hüseyin Girid'in cenk güzârı
Garzaen maktuller düşdü burkaya

Hüner-merdler mahrum oldu atadan
Gıta ziyade oldu difk vittadan
Ufkî (Ufeki) gördüğü böyle hatadan
Her dilir başını çekmiş hırkaya.⁹

⁸ Hakan Cevher; *age.*, s. 366.

⁹ Hakan Cevher. *age.*, s. 266.

4

Türkî Beray-ı Celalî

Haydaroğlu aklın yok mu başında
Niçin Al-Osman'a asî olursun
Her ne zulüm işledinse dünyada
Ettiklerin cümle bir bir bulursun.

Sayd iderler seni türlü fennile
Kurtulamazsın nice yüz bin and ile
İlyas Paşa gibi kayıt bend ile
Bir gün Hünkâr divanına gelirsin.

Çok asiyi çengellere dizdiler
Manođlu'nun askerlerini bozdular
Hem Mehdî'nin derisini yüzdüler
Kayalıođlu berdar oldu bilirsin.

Niçun oturmazsın kendü halinde
Şimdi sensin cümle halkın dilinde
Bilmiş ol kim Kara Ali'nin elinde
Dürlü-Dürlü azap ile ölürsün.
Kâtib Ali aydur var git işine
Dar iderler gör dünyayı başına
Karga kuzgun konar bir gün leşine
Sanma böyle dârât ile kalırsın.¹⁰

5

Nicesin Venedik Frengi
İdub Osmanlıyla cengi
Kırdırdın kaç nice bin cengi
Sarhoş, sirkat küstahların.

Teselli iderdik derdin
Kastur fetholunmaz derdin
Sonra hayrına mı verdin
Aman deyu miftahların

Tasbaş aydur indir tacı
Metalardan gümrük, bacı
Virüp hünkâra haracı
Daim et imtidahların.¹¹

Sonuç olarak; yukarıda da ifade ettiğimiz gibi; ozanlarımızın, âşıklarımızın kendi şiirlerinde veya kaydettikleri başka şairlere ait şiirlerde kendi devirlerindeki veya daha önceki dönemlere ait siyasî ve sosyal olayların akislerini görmenin mümkün olacağını söyleyebiliriz.

¹⁰ Hakan Cevher, *age.*, s. 563.

¹¹ Hakan Cevher, *age.*, s. 928.